

ISSN 1453-0961

0 2 4 0 1

9 771453 096100

ERDÉLYI MÚZEUM | 2024 | 1.

ERDÉLYI MÚZEUM

LXXXVI.
KÖTET
2024.

1
FÜZET

AZ ERDÉLYI MÚZEUM - EGYESÜLET KIADÁSA | KOLOZSVÁR

A GYERGYÓI MISSZÁLE | 3

VINGÁRTI HORVÁT JÁNOS PÁLYAKÉPE | 34

AZ ERDÉLYI FEJEDELEMSÉG KIALAKULÁSA ÉS
NEMZETKÖZI MEGÍTÉLÉSE A DINASZTIKUS
KÜLPOLITIKA TÜKRÉBEN (1526–1576) | 49

BÁTHORY ISTVÁN KÍSÉRETE 1572. ÉVI
SZÁSZFÖLDI LÁTOGATÁSA IDEJÉN | 63

REFORMÁTOROK MŰVEI A SEGESVÁRI EVANGÉLIKUS
GIMNÁZIUM KÖNYVTÁRÁBAN | 90

AZ ERDÉLYI ÉS MAGYARORSZÁGI RENDEK
KONFÖDERÁCIÓJA BÁTHORY GÁBOR FEJEDELEMSÉGE
IDEJÉN | 104

TÁRSADALMI-GAZDASÁGI ÉS DEMOGRÁFIAI
KÜLÖNBSÉGEK STATISZTIKAI VIZSGÁLATA
A 18. SZÁZADI ERDÉLYBEN | 119

KOLOZSVÁRRÓL A MAGYAR NEMZETI BANK
VEZETŐSÉGÉBE. DR. JUDIK JÓZSEF (KOLOZSVÁR,
1891 – BUDAPEST, 1951) PÁLYÁJA | 142

ERDÉLYI MÚZEUM

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület bölcsészettudományi és társadalomtudományi folyóirata
A folyóirat CNCS B és ERIH PLUS akkreditációs minősítéssel rendelkezik.

Felelős szerkesztő Varga P. Ildikó

Szerkeszti Fejér Tamás, Papp Kinga (szerkesztőségi titkár), Tánczos Vilmos,
Varga P. Ildikó, Veress Károly

A szám szerkesztője Fejér Tamás

Szerkesztőségi tanácsadók Barta János, Domokos Johanna, Egyed Emese,
Gebei Sándor, Konrad Gündisch, Kovács András, Kovács Magdolna, Mohay Tamás,
Monok István, Nyíró Miklós, Olay Csaba, Szakolczai Árpád

Korrektor András Zselyke

Szerkesztőség:

Cluj-Napoca/Kolozsvár, str. Napoca/Jókai u. nr. 2. szám, etaj I. em.

Telefon/Fax: +40 264 595 176

Postacím: 400750 Cluj-1. C.P. 191, România

E-mail: titkarsag@eme.ro

www.eme.ro/erdelyimuzeum

A lap megjelenését támogatta:

Felelős kiadó Biró Annamária

ISSN 1453-0961

A lapszám DOI-száma: <https://doi.org/10.36373/em-2024-1>

Grafikai- és műszaki szerkesztés: IDEA PLUS (Könczey Elemér, Fazakas Botond)

Készült a kolozsvári IDEA nyomdában

Felelős vezető Nagy Péter igazgató

TARTALOM

TANULMÁNYOK

CZAGÁNY ZSUZSA: A Gyergyói misszále.	3
FARAGÓ DÁVID: Vingárti Horvát János pályaképe	34
HÁMORI NAGY ZSUZSANNA: Az Erdélyi Fejedelemség kialakulása és nemzetközi megítélése a dinasztikus külpolitika tükrében (1526–1576)	49
GÁLFI EMŐKE: Báthory István kísérete 1572. évi szászföldi látogatása idején (Egy fölöttébb szükséges kora újkori archontológia margójára).	63
ŐSZ SÁNDOR ELŐD: Reformátorok művei a Segesvári Evangélikus Gimnázium könyvtárában	90
LÁSZLÓ ANDOR: Az erdélyi és magyarországi rendek konföderációja Báthory Gábor fejedelemsége idején	104
DEMETER GÁBOR–TOMPA LÁSZLÓ: Társadalmi-gazdasági és demográfiai különbségek statisztikai vizsgálata a 18. századi Erdélyben	119
BUZA JÁNOS: Kolozsvárról a Magyar Nemzeti Bank vezetőségébe. Dr. Judik József (Kolozsvár, 1891 – Budapest, 1951) pályája	142

SZEMLE

HEGYI GÉZA: Paradigmaváltó könyv a középkori magyar joggyakorlatról	156
FEJÉR TAMÁS: A Magyar Udvari Kancellária működése és személyzete a kora újkorban	163
GÁLFI EMŐKE: Hunyadi Ferenc és latin nyelvű költeményei	171
KELEMEN KÁLMÁN-LÓRÁNT: Pénzverés és pénzürtékek a 16–17. századi Magyarországon és Erdélyben.	175
IZSÁN CSABA: Újabb tanulmányok Biharország történetéről	180
SIPOS GÁBOR: Szemelvények Erdély történetéből franciául	184
FEHÉR ANDREA: Anyává válni	188
PÁL JUDIT: A dualizmuskori magyar parlamenti élet új szempontú elemzése	193

IN MEMORIAM

SIPOS GÁBOR: Búcsú Keserű Bálinttól	199
---	-----

EGYESÜLETI KÖZLEMÉNYEK

BITAY ENIKŐ: Elnöki tájékoztató az Erdélyi Múzeum-Egyesület 2023. évi tevékenységéről	202
BOGDÁNDI ZSOLT: Jelentés az Erdélyi Múzeum-Egyesület és az EME Jakó Zsigmond Kutatóintézet 2023. évi tevékenységéről	215

Szemelvények Erdély történetéből franciául

Histoire, Économie et Société 2023/2. La Transylvanie XVe–XIXe siècle. 176 o.

A párizsi folyóirat 2023. évi 2., júniusban megjelent számát szinte teljes egészében Erdély 15–19. századi történetének egy-egy aspektusát tárgyaló tanulmányoknak szentelte. Nem kivételes az eset, a negyedévente megjelenő lap felváltva ad tematikus és vegyes tartalmú számokat, például a 2015-ös év harmadik száma a 16–17. századi magyarországi török hódoltság történetéről közölt tanulmányokat.

Előjáróban néhány szót a periodikáról. Általános történeti szemléként indult 1982-ben, a kora újkortól a jelenkorig (16–20. század) terjedő tematikájú cikkeket közöl, hangsúlyosan figyel a nem francia nyelvű történetírókra, írásaikat fordításban közli. Kiadója, az Armand Colin (2016-tól a Dunod Éditeur cég része) 1870 óta foglalkozik a human tudományágakra szakosodó egyetemi világ könyvellátásával, és kínálatában több mint 2000 kötetet és 15 tudományos folyóiratot találunk.

Az Erdély-szám a címlapján adja az alcímet: *La Transylvanie XVe–XIXe siècle*, és felsorolja a közreműködő szerzőket. Nagyonbízott közismert magyarországi szakembereket találunk a névsorban, egy közülük Kolozsvárott él, mindnyájan évtizedek óta foglalkoznak a kisebbik magyar haza kora újkori és jelenkori múltjával.

Szerény *Bevezetés* címen foglalja össze Erdély földrajzát és rövid történetét a honalapítástól a 20. századig Olivier

Chaline és Marie-Francoise Saudraix-Vajda, mindketten a Sorbonne oktatói. 22 oldalas, térképekkel és fényképekkel illusztrált tanulmányuk szakszerűen és olvasmányosan tárja a francia olvasók elé a Kárpát-medence keleti részén elterülő országrész, majd önálló ország mozgalmas múltját. Gróf Kálnoky Farkasnak és jogtörténész doktor feleségének, Nathalie Kálnokynak szóló ajánlásuk jelzi, hogy választott témájukhoz érzelmi szálakkal is fűződnek. Az erdélyi táj bemutatását Bánffy Miklós franciára fordított trilógiájának harmadik kötetéből vett kirándulásleírással indítják, Bálint és Adrienne a Szamos völgyének felső részén gyalogol az Urszója felé, erdők között, majd havasi legelőkön. Ez a folyóvölgyekkel szabdaltságot hegyi világ választja el Erdélyt a magyar alföldtől, a szerzők mindjárt meg is adják az Erdőelve-Erdély, Ultrasilvana-Transilvania etimológiáját.

A nyugatról kelet felé haladó földrajzi bemutatás után Erdély középkori története következik, a határvédelemmel megbízott székelyeket török eredetű, elmagyarosodott népnek tartják Nathalie Kálnoky nyomán. A szászok betelepítése és a románok megjelenése egészíti ki a keleti országrész etnikai képét. A mind politikailag, mind vallásilag nagyon mozgalmas 16. század hozta meg az önálló fejedelemséget, történetéből a szerzők

Sipos Gábor (1951) – történész, ny. egyetemi tanár, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, gsipos13@gmail.com

<https://doi.org/10.36373/em-2024-1-14>

kiemelik a vallási tolerancia rendszerét, amelynek kezdetét kissé régiesen 1568-ra teszik. *Két birodalom közé szorult fejedelemség* alcímen olvashatunk az 1606-ig terjedő időszakról, majd Erdély aranykorának, Bethlen Gábor és I. Rákóczi György uralkodásának felvázolása következik. Erdély hanyatlásának bemutatása a kuruc szabadságharcra végződik, a fejedelemség Habsburg-korszakának áttekintése pedig 1848-cal zárul. Az utolsó fejezetet a bércses kis haza múltjára vonatkozó történetírói vitáknak szánták.

Neumann Tibor és W. Kovács András jegyzik a folyóiratszám első tanulmányát *Az erdélyi vajdai tisztség a középkorban* címen, az első négy alfejezetet az utóbbi, a terjedelmes záró részt pedig az előbbi írta. Közleményük a középkori Magyarország egyetlen, külön szervezett tartományának vezetőit, tisztségük változásait mutatja be, miközben hangsúlyozza, hogy a király által kinevezett vajda az ország egyik legfontosabb főtisztviselőjének, a királyi tanács állandó tagjának számított. A királyi hatalom helyi megbízottjaként az erdélyi vajda sohasem vált a keleti országrész autonómiájának képviselőjévé. 1526 után az önálló erdélyi állam megjelenése semmiképpen nem köthető a vajdai hatalom megerősödéséhez vagy az erdélyi rendiség fejlődéséhez, valójában a mohácsi vést követő politikai történések egyik következményének tekinthető.

Szapolyai János két nagyhatalom közé szorult magyar királyságát Oborni Teréz tanulmánya tárgyalja, már kezdetben leszögezve, hogy Mohács után a magyar királyság sorsát meghatározó tényezők (Oszmán Birodalom, bécsi udvar, magyar nemesség) egyike sem tervezte az önálló keleti magyar állam létrehozását oszmán vazallitásban. Több évtizedes harcok, diplomáciai viták, a térség országainak politikai változásai vezettek végül az erdélyi fejedelemség létrejöttéhez. Szulejmán

szultán a kettős magyar királyválasztás egyik győztesét, Szapolyai Jánost támogatta, abban a reményben, hogy Habsburg Ferdinándot, a másik törvényesen megkoronázott magyar királyt könnyen legyőzheti. Bécs ostromának sikertelensége (1529, 1532) arról győzte meg, hogy I. János ideiglenesnek tervezett királyságát továbbra is érdemes támogatnia. János király halála után döntött Buda elfoglalásáról (1541), a török hódoltság növekvő területétől keletre pedig a vazallus Erdélyt alakította ki. A legfrissebb kutatások eredményeit összegezve foglalja össze a szerző az erdélyi uralkodó státusát, rangját a magas Porta igazgatási és diplomáciai rendjében: a moldvai és havasalföldi vajdaktól eltérően inkább a szuverén államok uralkodóinak kijáró tiszteletben részesült. Ami II. János választott király és Ferdinánd, majd Miksa király viszonyát illeti, a katonai összecsapásokat és fegyverszünetet hosszas tárgyalások követték, amelyek a speyeri békében a magyar királyság elvi egységének leszögezésével és az új keleti ország elismerésével zárultak.

Molnár Antal *Miért világtörténelmi kuriózum a magyarországi reformáció?* című, 2019-ben megjelent tanulmányának átdolgozott változatát közli a folyóiratban nagyjából azonos címen. E téma kutatásának két irányzata alakult ki a magyar történetírásban, a „kuruc” a régebbi és a protestáns gyökerű hagyományos, a „labanc” pedig a katolikus felfogást tükrözi. Provinciálisnak tekinthető vitáik miatt a magyarországi reformáció története nem találta meg a helyét a nemzetközi történetírásban. Jelen tanulmány a nyugati hatásokat a hazai sajátos körülményekhez igazító egyháztörténeti folyamatokat igyekszik felvázolni a nyomokban létrejött eredeti intézményekkel együtt. Megállapítása szerint a három részre szakadt Magyarország az egyetlen európai terület, ahol több vallás intézményesült együttélése valósult

meg. A három részben egymástól gyökeresen eltérő egyházpolitikát tapasztalhatunk. A magyar királyságban fennmaradt a katolikus egyházi struktúra, azonban a 17–18. századi erőteljes rekatolizáció sem törölte el a protestáns egyházakat a kollégiumokban folyamatosan újratermelődő elitjeiknek köszönhetően. Erdély az antitrinitárius állam megbukott kísérlete után a négy államilag elismert egyház földje lett, nem a tolerancia elvére, hanem a politikai egyensúly fenntartására alapozva. Nem említi itt a szerző a román ortodox egyház jelenlétét és helyzetét. Ami a hódoltságot illeti, az adózók vallási hovatartozására kevésbé figyelő oszmán hatalom alatt sokszínű protestáns világ alakult ki, ugyanakkor a fennmaradt ferences kolostorok körzetében a lakosság megtartotta katolikus vallását. E változatos egyházi rendszert szinte nyom nélkül eltörölték a visszahódító hadjáratok.

A kora újkori magyar írásbeliség sajátos jelensége a moldvai és havasalvi vajdák magyar nyelvű, diplomáciai jellegű levelezése az erdélyi fejedelmekkel, magyar nemesekkel, esetenként a bécsi udvarral. Jakó Klára régóta kutatja e témát, itt megjelent közleménye részletes összefoglalónak is tekinthető. Már az elején leszögezi, hogy a magyar mint diplomáciai nyelv használata nemcsak Erdély keleti szomszédjainál fordult elő, hanem a budai pasák bécsi kapcsolatainál is. Témájának historiográfiája és a forráslehetőségek bemutatása után a moldvai és havasalföldi *secretarius hungaricus* intézményének kialakulását és működését mutatja be. Erre a munkára a vajdák szakképzett erdélyieket alkalmaztak, akik egyúttal a latin nyelvű levelezést is ellátták. A magyar titkárok tudtak románul, a vajda román nyelven diktálta le a levelet, a titkár lefordította magyarra, majd a szöveget benyújtotta aláírásra. Bizalmi állásnak számított a *secretarius*-ság, munkájukat ugyanis senki sem tudta

ellenőrizni. Ugyanakkor az erdélyi fejedelmek állandó megbízottjaként is működtek, a hírszerzésben egyfajta kettős ügynökök tekinthetők. Hivatalnok-értelmiségi tevékenységük a nyugati latin és a keleti bizánci-cirill kultúra határterületén zajlott, egyedi művelődéstörténeti jelenségeknek számít.

Tóth Ferenc *Erdély utolsó fejedelme* című tanulmánya Erdély 17. századi történetének rövid áttekintésével magyarázza a II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc kitörését 1703-ban. Egy év múlva választották meg Rákóczit Erdély uralkodójává, ez nagyban segítette nemzetközi kapcsolatainak kiépítését, ugyanakkor a fejedelemség államiségének továbbélését is jelentette. A szabadságharc hadi sikerei és vesztes csatái közepette 1707 áprilisában megtörtént II. Rákóczi Ferenc ünnepélyes beiktatása Marosvásárhelyen, az ónodi országgyűlés pedig kimondta a Habsburgok trónfosztását. A következő évben Rákóczi megkísérelte a szövetségekötést a francia uralkodóval, azonban a versailles-i udvar szerint ez a kapcsolat már nem felelt meg a francia érdekeknek, és az anyagi támogatást is beszűntette. A szatmári béke (1711) után Rákóczi folytatta diplomáciai akcióit, most már a spanyol örökösödési háborút lezáró békekötésben reménykedve, amelybe Erdély sorsát is be kívánta vettetni. Diplomatainak erőfeszítéseit részletesen tárgyalja a tanulmány, feltárva a sikertelenség okait is. Franciaországi, majd rodostói száműzetése idején Rákóczi folyamatosan reménykedett elvesztett fejedelemségének visszaszerzésében.

A lapszám utolsó tanulmánya Erdély 1790–1849 közötti történetét foglalja össze Hermann Róbert megfogalmazásában, a szűkebb cím ellenére kitér a fejedelemség 18. századi igazgatására, beleértve a marosvásárhelyi királyi tábla megszervezését vagy a székely és román határőrezredek létrehozását. II. József reformévtizede

után a reformokkal vegyített visszarendezés időszakát következett, amikor először léptek követeléseikkel politikai síkra az erdélyi románok, a negyedik bevett nemzet státusát igényelve. A 19. század első évtizedeinek történetét a reformkor határozza meg, a Wesselényi Miklós vezette haladó ellenzék az 1830 utáni országgyűléseken nem ért el átütő sikert. 1848 forradalmi évében Erdély és Magyarország egyesülése volt az egyik fő téma, amit a szászok és a románság egy része fenntartásokkal fogadott. A szabadságharc erdélyi eseményeinek felvázolása a veszteségek fölbecsülésével zárul.

Hámori Nagy Zsuzsanna állította össze Erdély 15–19. századi történetének részletes kronológiáját, ugyancsak ő jegyzi a szerzők ábécérendjében felsorakoztatott francia, német és angol nyelvű

könyvészetet. Végül a szerzők rövid bemutatása zárja a folyóiratszám Erdély-blokkját, a könyvismertetések ugyanis teljesen vegyes tartalmúak.

Néhány értékelő szó kívánczok ismertetésünk végére, a HES tematikus száma ugyanis nagyon jól sikerült, a közép-kelet-európai kora újkor iránt érdeklődő francia olvasó már az első futólagos betekintéskor is vonzó és különleges témákról szerezhet részletesebb ismereteket. Külön köszönet illeti Tóth Ferencet kitartó szervezőmunkájáért, amint ezt a *Bevezető* szerzőpárosa is kiemeli. Ugyancsak köszönet jár Nagy Béla kartográfusnak, tematikus térképei nagyban segítik az eligazodást a Kárpát-medencében kevéssé jártas olvasónak is.

SIPOS GÁBOR